

**Праблема індывідуальнага выбару герояў у апавяданні Васіля Быкава
“Жоўты пясочак”**

Галоўным аб'ектам філасофскага асэнсавання ў экзістэнцыялізме выступае быццё індывіда, яго веды, каштоўнасці, што ўтвараюць “жыццёвы свет” асобы. Жыццёвы свет – гэта не фрагмент прадметнага матэрыяльнага свету, а свет духоўнасці, суб'ектыўнасці. Адна з галоўных устаноў экзістэнцыялізму – супрацьпастаўленне сацыяльнага і індывідуальнага быцця, праблема радыкальнай раз'яднанасці гэтых дзвюх сфер чалавечага быцця. Чалавек, паводле экзістэнцыяльнай канцэпцыі, не вызначаецца ніякай сутнасцю: ні прыроднай, грамадскай, ні ўласнай сутнасцю чалавека. Значэнне мае толькі яго існаванне, якое папярэднічае сутнасці, г.зн. чалавек з'яўляецца ў свеце, існуе, дзейнічае ў ім, а ўжо потым вызначаецца як асоба.

Чалавек, як тлумачаць экзістэнцыялісты, – гэта часовая істота, якой наканавана памерці. Уяўленне аб смерці як відавочнай, абсалютнай мяжы любых чалавечых дзеянняў займае ў філасофіі экзістэнцыялізму такое ж месца, як і ў рэлігіі, хоць большасць прадстаўнікоў гэтай філасофіі не прапаноўваюць чалавеку ніякай тагасветнай перспектывы. Экзістэнцыялісты лічаць, што чалавек не павінен уцякаць ад усведамлення сваёй смяротнасці. Гэты тэзіс ярка выяўлены ў экзістэнцыялісцкім вучэнні аб “памежных сітуацыях”, у якія абавязкова трапляе чалавечая асоба. І галоўная “памежная сітуацыя” – гэта сітуацыя перад тварам смерці, выбару “быць або не быць” або перад светам трансцэндэнцыі – Бога.

Здольнасць чалавека “рабіць, ствараць” сябе самога і свет іншых людзей, выбіраць сваю будучыню з'яўляецца фундаментальнай характарыстыкай чалавечага існавання, калі ўсё залежыць ад яго волі. Экзістэнцыялісты падкрэсліваюць, што чалавек цалкам незалежны ад рэальных магчымасцяў. Свабода чалавека захоўваецца ў любым становішчы і выяўляецца ў магчымасці рабіць выбар. Гаворка хутчэй ідзе не аб выбары магчымасцяў дзеяння, а аб выяўленні сваіх адносін да канкрэтнай сітуацыі.

Такім чынам, свабода ў экзістэнцыялізме – гэта ў першую чаргу свабода свядомасці, свабода выбару духоўна-маральнай пазіцыі індывіда. Ад кожнага чалавека залежыць вельмі шмат і не трэба ў выпадку адмоўнага развіцця падзей спасылацца на акалічнасці. Людзі валодаюць значнай свабодай у вызначэнні мэтай сваёй дзейнасці. У наяўнасці рэальных магчымасцяў развіцця падзей не менш важна і тое, што людзі вольныя ў выбары сродкаў для дасягнення

пастаўленых мэтай. А мэты і сродкі, увасобленыя ў дзеянні, ужо ствараюць тую сітуацыю, якая сама пачынае аказваць уплыў на чалавека.

Васіль Быкаў як тонкі знаўца глыбінь чалавечай душы ў апавяданні “Жоўты пясочак” малюе экзістэнцыяльную карціну выбару герояў. Выбар заключаецца ў тым, ці трэба героям В. Быкава выцягваць машыну з багны, якая прыспешвае іх смерць, набліжае скон жыцця? У гэтым выбары, на нашу думку, і павінна праявіцца ўнутраная свабода асуджаных, іх непакіснасць, духоўны стрыжань кожнай асобы.

Памочнік каменданта Косцікаў вязе на расстрэл у Курапаты шасцярых зняволеных з сумна вядомай сваімі жахамі мінскай турмы-амерыканкі. Арыштаваныя – самыя розныя людзі. Тут і малапісьменны селянін Аўтух Казёл, абвінавачаны ў шпіянажы на карысць Польшчы, хоць ён “наўрад ці чытаў нават газеты” [2, с. 513], і ягоны аднавясковец Фелікс Гром, які трапіў у пастку з-за таго, што пісаў вершы па-беларуску, і былы белагвардзец Валяр’янаў, які ўжо колькі год ціха працаваў рахункаводам, але таксама арыштаваны як польскі шпіён, бо сястра прыслала яму з Кракава невялічкую пасылку, і “парціец-бальшавік” з рабочых Шастак, які па прапанове следча і нібыта дзеля інтарэсаў партыі падпісвае ілжывае паказанне аб шкодніцтве на чыгунцы і ўжо ў турме выконвае ролю стукача і правакатара, але таксама асуджаны на смерць, і звычайны рабаўнік з Масквы Зайкоўскі, які ў Мінску шукаў ратунку ад крымінальнага вышуку, але выпадкова трапіў пад арышт і чэкіст Сурвіла, які “загрымеў” за вельмі жорсткія допыты арыштаваных.

Асуджаныя людзі – прадстаўнікі самых розных сацыяльных груп – выразна выяўляюць аўтарскую думку пра абсалютную непрадказальнасць чалавечага лёсу ў час масавых сталінскіх рэпрэсій. І ўсё ж В. Быкаў акцэнт у творы робіць на тое, як паводзяць сябе гэтыя ахвяры таталітарнай сістэмы, і сапраўды вінаватыя, як Сурвіла, і зусім бязвінныя, як Аўтух ці Гром. Нейкая чалавечая годнасць застаецца хіба што ў вострага на язык грабежніка Зайкоўскага. Усе астатнія духоўна зламаныя і гатовыя пакорліва падпарадкоўвацца, выконваць любы загад Косцікава, які вязе іх на расстрэл. І нездагадлівы Аўтух, і дасведчаны ва ўсім Сурвіла, і ціхмяны Валяр’янаў, і не пазбаўлены іроніі паэт Фелікс Гром, і поўны зманлівых ілюзій рабочы Шастак згаджаюцца выцягваць з гразі машыну, на якой везлі ахвяр да месца пакарання. Здзіўляе і раз’яднанасць гэтых герояў, дробязнасць іх клопатаў перад тварам непазбежнага. Так, Сурвіла больш за ўсё клапаціцца, каб не легчы ў адну магілу з іншымі, бо ён жа чэкіст і працаваў “дарна” (за паўгода падвёў пад расстрэл ажно сто дваццаць сем чалавек), стараўся

як мог, не шкадуючы “ламаў косці – даваў дразда”, і ўсё ж правініўся перад сістэмай, бо не змог выбіць з закатаванага вязня патрэбныя паказанні. Але асобную магілу ён жа заслужыў? Не можа ён, “сапраўдны чэкіст”, нават мёртвы ляжаць з “ворагамі народа!” [1, с. 91].

Кідаецца ў вочы і палахлівасць асуджаных на смерць вязняў. “Хаця, калі падумаць, чаго ўжо было ім баяцца, куды апантана імкнуцца? Наперад да сваёй смерці? А можа, справа ў тым, што кожны быў пастаўлены перад просценькім выбарам, дзе лепей легчы – у пячаную сухую зямельку ці ў гэтую багну, ад якой яшчэ ў жывых загрубелі ногі” [2, с. 541], – канстатуе В. Быкаў няўласна-простай мовай Фелікса Грома. Здзекліва гучыць у творы абяцанне Косцікава рабочаму Шастаку: “Я вам прадастаўлю самую лепшую ямку, сухую, з жоўтым пясочкам. Не горш, чым ударнікам сацыялістычнага спаборніцтва” [2, с. 530].

У іранічным ключы ўспрымаюцца і наступныя словы Косцікава, які з цынічным панібрацтвам частуе Сурвілу як колішняга калегу папяросай: “За ўдарную работу па ліквідацыі ЧП пры выкананні задання (вызвалення машыны з багны) аб’яўляю благодарнасць” [2, с. 530]. Паводзіны Косцікава сведчаць пра духоўную глухату персанажа, які адчувае асалоду ад сваёй хай і часовай, але неабмежаванай улады над асуджанымі людзьмі. Ён добра ведае, што і сам не застрахаваны ад лёсу Сурвілы.

Фелікс Гром, які, здаецца, глядзеў цвяроза на мізэрнасць выбару ахвяр, таксама трапляе ў катэгорыю паслухмяных баранаў, бо не толькі штурхае машыну, але і шкадуе, як трапіла заўважыў Д. Бугаёў, што стаў паэтам і звязаны з беларускім адраджэннем [1, с. 93]. “Лепш бы застаўся непісьменным, як малодшы брат, які “скончыў чатыры класы і рабіў у калгасе. Неяк будзе жыць без кніг і без вершаў” [2, с. 536], – шчыра прызнаецца хлопец.

Невыпадкова і тое, што адзіны персанаж, які не схіляе галаву перад фанабэрлівым Косцікавым, не беларус. Гэта быў маскоўскі бандыт Зайкоўскі. В. Быкаў з горыччу гаворыць аб прыніжанасці беларусаў перад мацнейшымі, аб іх гатоўнасці падпарадкоўвацца, апрадваючы гэта сваёй памяркоўнасцю, талерантнасцю [1, с. 93]. Такую талерантнасць пісьменнік рашуча на прымае: “Амаль лагодны напачатку настрой Косцікава пачаў псавацца. Звыклы працэс прывядзення ў выкананне прысуду яўна парушаўся, і прычынаю таму – гэты маскоўскі бандыт. Са сваімі беларускімі ворагамі Косцікаў не меў вялікага клопату, тыя заўсёды былі паслухмяныя і перад ямай паводзілі сябе, як авечкі” [2, с. 538–539].

Такім чынам, быкаўскія героі – духоўна зламаныя, іх растаптаная чалавечая годнасць не здольна абудзіцца, пратэставаць, і глыбока сімвалічная назва апавядання “Жоўты пясочак” сведчыць аб мізэрнасці выбару ўсіх герояў, аб трагедыі агульнаацэняльнага маштабу.

Літаратура

1. Бугаёў, Д. Я. Справядальнае слова: Літаратурная крытыка, успаміны. / Д. Я. Бугаёў. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 327 с.
2. Быкаў, В. Выбраныя творы / В. Быкаў. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. – 672 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ